YOSH FUTBOLCHILARNI SARALASHDA BIOLOGIK YETILISH VA INDIVIDUAL RIVOJLANISH XUSUSIYATLARINI HISOBGA OLISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

S.D.Akzamov
Farg‘ona davlat universiteti Jismoniy madaniyat va sport faoliyati fakulteti
Sport o‘yinlari nazariyasi va uslubiyati kafedrasi dotsenti
E-mail: akzamovsobirhon@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada yosh futbolchilar seleksiyasida biologik yetilish, nisbiy yosh effekti va individual rivojlanish dinamikasi tahlil qilinadi. Ilmiy manbalar asosida jismoniy, texnik-taktik, pedagogik va o‘sish ko‘rsatkichlarini uyg‘unlashtiruvchi ko‘p mezonli baholash modeli taklif etiladi. Model joriy natijani uzoq muddatli rivojlanish istiqbolidan farqlashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: yosh futbolchilar, sport seleksiyasi, biologik yetilish, xronologik yosh, nisbiy yosh effekti, bio-banding, individual rivojlanish, pedagogik monitoring.

Kirish. Yosh futbolchilar seleksiyasining vazifasi sportchining joriy o‘yin natijasini emas, uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatini ham baholashdir. Baland bo‘y, kuch va tezkorlikning yuqori ko‘rsatkichlari ko‘pincha iqtidor belgisi sifatida talqin qilinadi. Ammo bir yosh guruhidagi futbolchilar pubertat bosqichi va o‘sish sur’ati jihatidan farqlanadi. Shu bois jismoniy ustunlik barqaror salohiyatning mustaqil mezoni bo‘la olmaydi [1]. Yevropa U17 terma jamoalarining 2025-yilgi tahlilida yilning dastlabki choragida tug‘ilgan futbolchilar ko‘proq uchrashi qayd etilgan [2].

Nisbiy yosh effekti saralash yilidagi tug‘ilish vaqti farqini, biologik yetilish esa organizm rivojlanishining bosqichi va sur’atini anglatadi. Bu omillarni tenglashtirish kech yetiluvchi, ammo texnik-taktik salohiyati yuqori futbolchilarning imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Demak, baholash joriy ko‘rsatkich, o‘yin qarorlari sifati va individual o‘sish dinamikasini uyg‘unlashtirishi zarur.

Tadqiqot maqsadi. Yosh futbolchilarni saralash jarayonida biologik yetilish va individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olishning pedagogik mezonlarini tizimlashtirish hamda amaliyotga mos ko‘p bosqichli baholash modelini taklif qilish.

Tadqiqot metodlari. Biologik yetilish, nisbiy yosh effekti va bio-banding bo‘yicha ilmiy adabiyotlarning maqsadli qiyosiy tahlili, tizimlashtirish va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Ish nazariy-metodik xarakterga ega, original tajriba-sinov natijalari keltirilmaydi.

Natijalar va muhokama. Seleksiyada o‘sish va yetilish ma’lumotlari jismoniy testlar natijasining pedagogik talqinini aniqlashtiradi.

Pedagogik seleksiyada joriy natija bilan uni shakllantiruvchi omillarni birgalikda tavsiflovchi to‘rtta baholash bloki taklif etiladi (1-jadval).

1-jadval

Yosh futbolchilarni ko‘p mezonli baholashning tavsiya etiladigan pedagogik bloklari

Baholash bloki	**Indikatorlar va pedagogik talqin**
O‘sish va yetilish	Aniq yosh (oylarda), tug‘ilgan chorak, bo‘y va tana massasi dinamikasi; yetilish taxminining noaniqligi qayd etiladi.
Jismoniy tayyorgarlik	10–30 m sprint, sakrash, chaqqonlik, chidamlilik; natija biologik holat va oldingi o‘lchovlar kontekstida talqin qilinadi.
Texnik-taktik salohiyat	To‘pni qabul qilish, uzatish aniqligi, maydonni ko‘ra bilish, bosim ostidagi qarorlar va o‘yin epizodlarini anglash.
Shaxsiy rivojlanish	O‘rganishga moyillik, moslashuv, intizom, ruhiy barqarorlik, muntazam mashg‘ulot ishtiroki va individual o‘sish sur’ati.

Model besh bosqichda qo‘llanadi. Birinchida tug‘ilgan sana, mashg‘ulot staji, o‘sish holati va pozitsiya bo‘yicha individual profil tuziladi. Ikkinchida standart jismoniy test va texnik-taktik kuzatuv o‘tkaziladi. Uchinchida futbolchi xronologik yosh va yetilish darajasi yaqin guruhlarda kuzatiladi. To‘rtinchida trener bahosi takroriy o‘lchovlar bilan solishtiriladi. Beshinchida individual rivojlanish rejasi va qayta baholash muddati belgilanadi.

Yetilish darajasi o‘xshash futbolchilarni vaqtincha bir guruhga birlashtirish bio-banding deb yuritiladi [3]. Han va hammualliflarning 2026-yilgi tizimli sharhida 13 ta tadqiqotda qatnashgan 861 futbolchi bo‘yicha ushbu yondashuv o‘yin sharoiti va ayrim texnik-taktik harakatlarni o‘zgartirishi mumkinligi ko‘rsatilgan. Biroq uzoq muddatli saralash aniqligini oshirishi haqida qat’iy xulosa qilish uchun dalillar yetarli emas [4]. Demak, bio-banding an’anaviy yosh toifalarini to‘liq almashtiruvchi usul emas, balki qo‘shimcha pedagogik kuzatuv vositasidir.

Amaliy qarorda “joriy tayyorgarlik” va “rivojlanish istiqboli” alohida qayd etilishi lozim. Erta yetilgan futbolchining sprintdagi ustunligi texnik-taktik yetuklikka teng emas; kech yetilgan futbolchining jismoniy ortda qolishi esa saralashdan chiqarishning yakka sababi bo‘la olmaydi. Takroriy kuzatuv, turli o‘yin vaziyatlari va ikki trenerning mezonli bahosi qarorning shaffofligini oshirishi mumkin. Ushbu yondashuv samaradorligi empirik sinovda tekshirilishi zarur.

Individual rivojlanish yuklamani xavfsiz boshqarish bilan ham bog‘liq. Sullivan va hammualliflarning ekspert konsensusida tezlashgan o‘sish, PHV atrofidagi davr, kuch-egiluvchanlik nomutanosibligi va harakat nazoratidagi o‘zgarishlar muhim kuzatuv omillari sifatida ko‘rsatilgan [5]. O‘sish jadallashganda mashg‘ulot yuklamasi, tiklanish va shikoyatlar individual nazorat qilinadi. Voyaga yetmaganlarga oid ma’lumotlarning maxfiyligi va qonuniy vakil roziligi ta’minlanadi.

Modelning tekshirilish mezonlari. Mazkur modelni sport maktabida baholash uchun bir xil yosh toifasidagi futbolchilarni kamida bir mavsum davomida kuzatish, bo‘y o‘sishi va jismoniy testlarni muntazam qayd etish, texnik-taktik ko‘rsatkichlarni esa standart o‘yin vaziyatlarida baholash maqsadga muvofiq. Modelning natijadorligi faqat tanlovdan o‘tganlar soni bilan emas, baholovchilar fikrining mosligi, qayta sinovlarda ko‘rsatkichlar barqarorligi va kech yetiluvchi o‘yinchilarning rivojlanish imkoniyatlari saqlangani bilan tekshirilishi kerak. Ushbu mezonlar empirik tadqiqot uchun taklif hisoblanadi.

Xulosa. Yosh futbolchilar seleksiyasida biologik yetilish va nisbiy yosh effektini farqlash joriy jismoniy ustunlikni uzoq muddatli salohiyat bilan chalkashtirmaslikka xizmat qiladi. Taklif etilgan model o‘sish, jismoniy tayyorgarlik, texnik-taktik faoliyat va shaxsiy rivojlanish dinamikasini birlashtiradi. Bio-banding qo‘shimcha kuzatuv vositasi bo‘lib, yakuniy qaror takroriy ko‘p mezonli ma’lumotga tayanishi kerak. Modelni prospektiv tadqiqotda sinash talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Malina R.M., Rogol A.D., Cumming S.P. va boshq. Biological maturation of youth athletes: assessment and implications // British Journal of Sports Medicine. – 2015. – 49(13). – B. 852–859. DOI: 10.1136/bjsports-2015-094623.

2. Morganti G., Kelly A.L., Lascu A. va boshq. Relative age effects in European soccer: their association with contextual factors, impact on youth national teams’ performance, and presence at the senior level // Frontiers in Sports and Active Living. – 2025. – 7. – 1546978. DOI: 10.3389/fspor.2025.1546978.

3. Cumming S.P., Lloyd R.S., Oliver J.L. va boshq. Bio-banding in sport: applications to competition, talent identification, and strength and conditioning of youth athletes // Strength & Conditioning Journal. – 2017. – 39(2). – B. 34–47. DOI: 10.1519/SSC.0000000000000281.